

JEL D71; D72; H8; Q13

УДК 332.025.12:338.43

ІНТЕГРОВАНІ ФОРМУВАННЯ АСОЦІАТИВНОГО ТИПУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ**О. Шпикуляк**, д. е. н., професор, член-кореспондент НААН

ORCID ID: 0000-0001-5257-5517

К. Ксенофонтова

ORCID ID: 0000-0002-8412-9666

В. Хміль

ORCID ID: 0009-0003-9004-8912

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

© О. Шпикуляк, К. Ксенофонтова, В. Хміль, 2023

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.03-04.003>**Шпикуляк О., Ксенофонтова К., Хміль В. Інтегровані формування асоціативного типу в аграрному секторі економіки України: організаційно-інституційний аналіз розвитку**

Розглянуто засади й тенденції розвитку інтегрованих формувань асоціативного типу в аграрному секторі економіки України, які об'єднують інтереси підприємств з метою створення сприятливих умов для підвищення їх конкурентоспроможності на основі збалансування державного регулювання та процесів саморегулювання. До формувань асоціативного типу залучено структури та організації, що діють на ринку, зокрема це асоціації учасників агропродовольчого ринку (галузеві об'єднання і організації) та кластери. Предметом інтеграції при цьому є інтереси стейкхолдерів.

Окреслено інституційні та організаційні передумови формування асоціативних об'єднань в аграрній сфері як чинника розбудови підприємницького самоврядування в галузі.

Охарактеризовано роль та організаційні особливості функціонування інституту саморегулювання на всіх рівнях національної галузевої економічної системи України. Проаналізовано організаційно-інституційні передумови впровадження механізмів саморегулювання в практику господарської діяльності аграрного сектору економіки України.

Розглянуто європейський досвід функціонування підприємницьких об'єднань в аграрній сфері, що демонструє еволюційний розвиток функцій саморегулювання – як результат активізації підприємницької ініціативи та процесів кооперування товаровиробників для створення сприятливих інституційних умов господарської діяльності. Вдалі господарські практики діяльності організацій виробників, їх асоціацій та міжгалузеві об'єднання були легалізовані в національному та секторальному нормативному полі, де довели свою ефективність та при реформуванні спільної аграрної політики були гармонізовані, упорядковані й поширені на решту секторів спільного аграрного ринку.

Сформовано концептуальні засади саморегулювання через діяльність інтегрованих формувань асоціативного типу в інституційному контексті. Акцентовано на особливостях вітчизняного нормативно-правового забезпечення реалізації саморегулювальних функцій інтегрованими формуваннями асоціативного типу.

Ключові слова: інститути, об'єднання, виробники сільськогосподарської продукції, саморегулювання, аграрний сектор.

Shpykuliak O., Ksenofontova K., Khmil V. Integrated formations of the associative type in the agrarian sector of the economy of Ukraine: organizational and institutional analysis of development

The article explores the foundations behind the creation of integrated associative formations in the agrarian sector of Ukraine. These formations bring together the interests of different businesses to increase their competitiveness by balancing state regulation and self-regulation processes.

This includes organizations such as industry associations, agro-food market participants, and clusters. The focus is on stakeholders' interests and how institutional and organizational factors can encourage the development of entrepreneurial self-government in the agrarian industry.

The article also examines the role and organizational peculiarity of self-regulation at all levels of the Ukrainian national sectoral economic system. It analyzes the institutional and organizational prerequisites for the introduction of self-regulation mechanisms in the agrarian sector.

The European experience of business associations in the agrarian sphere is also explored, demonstrating the evolution of self-regulation functions as a result of entrepreneurial initiative and cooperation among commodity producers. The successful practices of organizations, their associations, and inter-branch organizations were legalized in the national and sectoral regulatory field. This was done by demonstrating their effectiveness and harmonizing, regulating, and distributing them to other sectors of the common agrarian market during the reform of the common agrarian policy.

The article also focuses on the regulatory and legal support required for the implementation of self-regulatory functions by integrated associative formations. The principles of self-regulation were formed through the activity of these formations, particularly in the institutional context.

Key words: *institutes, associations, producers of agricultural products. self-regulation, agricultural sector.*

Постановка проблеми. Розвиток суб'єктів господарської діяльності в аграрному секторі економіки, зокрема підприємницьких структур, ладен набути ефективності та конкурентоспроможності за сприятливого інституційного середовища ринку. У ситуації нестабільності й невизначеності, актуального статусу до впровадження набувають інтегровані формування (об'єднання). Їхній функціонал полягає у здійсненні процесів саморегулювання, через представлення інтересів стейкхолдерів ринку. В Україні такі структури поки що не набули поширення, тож задана науково-практична проблема потребує вирішення, зокрема в частині концептуалізації засад удосконалення організаційно-інституційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саморегулювання – відносно нове явище в нашій державі, інституціоналізація цього функціонала відбувається досить складно й тривало. Це зумовлює інтерес науковців до вивчення цієї проблематики в сенсі дослідницького аналізування процесів розбудовування інтегрованих формувань в аграрному секторі економіки.

Загальнотеоретичні питання становлення інституту саморегулювання розглянуто у працях: Ю. Лупенка (Лупенко та ін., 2019; 2022a; 2022b), М. Маліка (Малік, ред., 2023), О. Шпикуляка (Шпикуляк, 2008; ред. 2022), В. Кифяк та Ю. Лопатинського (Куфяк, V. and Lopatynskyi, Y., 2018), Л. Старікова (Старікова,

2022), Д. Шеленко (Шеленко, 2019), І. Яціва та Ю. Солов'я (Яців та Соловей, 2019).

Прикладні проблеми системи саморегулювання розглядають Т. Лужанська (2005), М. Пугачов (Лужанська та Пугачов, 2008), Н. Філатова (2012). Окремі аспекти саморегулювання вітчизняного агропродовольчого сектору розкриті у працях Ю. Лупенка, О. Ковальової та К. Ксенофонтової (2015), М. Кропивка (2015), М. Міненка (2010).

Незважаючи на багатоаспектний аналіз і методологічні оцінки, недостатньо вирішеною залишається проблема визначення стратегічних пріоритетів напряму розбудови механізму саморегулювання в аграрному секторі вітчизняної економіки, що зумовлює необхідність поглиблення досліджень перспектив розвитку інтегрованих формувань асоціативного типу як чинника інституційної стабілізації ринку.

Постановка завдання. Наше завдання – організаційно-інституційний аналіз розвитку інтегрованих формувань асоціативного типу в аграрному секторі економіки України з метою розроблення концептуальних позицій щодо оцінки можливостей усунення дисфункцій інституту саморегулювання.

Виклад основного матеріалу. Проекція сучасної моделі агрогосподарського порядку на поведінку економічних агентів відбувається через конструювання механізмів здійснення регуляторної політики й утворення інтегрованих формувань асоціативного типу. Втім організаційний механізм розвитку аграрного сектора економіки України наслідує специфічні

особливості розбудови середовища господарювання, зокрема інституту саморегулювання.

У впровадженні ідеології ринкової моделі господарювання представники інституту підприємницького саморегулювання відіграють провідну роль. Інститут саморегулювання представлений системою інституцій, норм, традицій, організаційних утворень, що дотичні до організування системи вираження інтересів стейкхолдерів ринку.

У нашому конкретному дослідницькому випадку об'єктом саморегулювання є агроекономічна система, а роль інституту саморегулювання полягає у підвищенні ефективності її функціонування за рахунок:

- посилення перемовних спроможностей сільгосптоваровиробників у взаємовідносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, представниками інших галузей економіки, іноземними підприємствами та організаціями, а також спроможності інтерналізувати зовнішні ефекти;

- накопичення елементів «соціального капіталу» (ділової репутації, довіри споживачів, підприємницької ініціативи тощо), що сприяє оптимізації трансакційних витрат взаємодії суб'єктів ринку та соціально-економічного обміну.

В аграрному секторі України інтеграційні процеси характерні вертикальним і горизонтальним типом зв'язків. Вертикально інтегровані структури утворюються здебільшого злиттям суб'єктів господарювання, тоді як горизонтальні – на основі механізму делегування представницьких функцій. Незважаючи на принципово різні механізми інтеграції, форми контролю й координації, обидва види формувань спрямовані на досягнення синергетичного ефекту.

Інтеграційні формування асоціативного типу, що діють в аграрному секторі, є добровільними об'єднаннями виробників для досягнення конкретних господарських цілей (рис.). Також вони виконують невиробничі функції щодо інституційного забезпечення процесу реалізації інтересів суб'єктів-учасників для здійснення саморегулювання.

Сьогодні спостерігаємо численні приклади підприємницької самоорганізації в аграрній сфері. Це галузеві об'єднання й організації (Шпикуляк, ред., 2022): Асоціація фермерів і приватних землевласників України, Аграрний союз України, Українська аграрна конфедерація, ГО «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів», ГО «Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад» та ін.

До інтеграційних структур (формувань), створюваних на основі механізму інтеграції інтересів, належать асоціації учасників агропродовольчого ринку, а також кластери (Шпикуляк, ред., 2022).

Інтеграційні об'єднання асоціативного типу, яким делеговано представництво інтересів учасників у комунікаціях ринкового обміну, виконують саморегулювальну функцію (табл.).

Окремим типом інтегрованих об'єднань є кластери, які сприяють ефективній дифузії інновацій, що вкрай важливо для активізації підприємництва. До них відносять науково-виробничі об'єднання, які забезпечують поширення інновацій, виконують дорадчу функцію – Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України, ННБК «Всеукраїнський науково-навчальний консорціум» та ін., здійснюють координацію та самоорганізацію інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки. Ці інституційні структури спрямовані на інтеграцію, організацію комунікацій виробників сільськогосподарської продукції з іншими суб'єктами ринку, зокрема у сфері поширення знань (Шпикуляк, ред., 2022).

Кластерний механізм розвитку економіки дає змогу активізувати інноваційні процеси через інтеграцію, що означає організацію ведення спільної діяльності на більш конкурентних засадах. В основі кластеризації: принципи – спеціалізація, спорідненість учасників, спільна мета інтеграції; засади – економічна доцільність, інноваційність, синергетичний ефект. Кластери – інтеграційні утворення з галузевими й територіальними особливостями (сільські території) (Шпикуляк, ред., 2022).

*Рис. Організаційно-економічні та інституційні характеристики інтегрованих формувань асоціативного типу
Джерело: сформовано на основі (Шпикуляк, ред., 2022, с. 6)*

Інтеграційні об'єднання асоціативного типу

Галузеві	Професійні	Парасолькові
Українська Зернова Асоціація	Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України	Асоціація фермерів та приватних землевласників України
Асоціація «Свинарі України»		
Спілка молочних підприємств України	Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України	Громадська спілка «Аграрний союз України»
Асоціація «Союз птахівників України»		ВГО «Українська аграрна конфедерація»
Асоціація виробників молока		ГС «Всеукраїнська Аграрна Рада»

Джерело: сформовано на основі (Шпикулак, ред., 2022, с. 28)

Поряд із цим вітчизняні аграрні формування активно інтегруються в саморегульвні структури країн ЄС, зокрема через входження до торгових палат: наприклад, до складу правління українсько-чеської торгової палати UKRCHAM увійшли представник агрохолдингу Agropomino та інші суб'єкти великотоварного агробізнесу (AgroPortal, 2023b.). Така інтеграція спрямована на посилення торговельних відносин обох країн та сприяє забезпеченню всебічної підтримки ділових і бізнесових відносин між учасниками, а також захисту спільних інтересів її членів, залучення інвестицій (UKRCHAM, 2023).

Серед сучасних господарських організацій, які набули поширення вже в період воєнного часу (2022-2023 рр.) – об'єднання водокористувачів, які діють відповідно до норм Закону України «Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель» (Закон України, 2022). Інституційно формування такого типу здійснюють функцію саморегулювання у сфері управління водними ресурсами з позицій координації їх використання для зрошення в регіонах ризикового землеробства. Потреба в цьому є, адже такі інтегровані структури поєднують інтереси власників і користувачів земельних ділянок та меліоративних систем.

Наприклад, організація водокористувачів «Дніпро вода» розташована в межах зрошувальної системи Дніпровського району Дніпропетровської області (AgroPortal, 2023a.); «Перша» – організація у межах Тушівської зрошувальної системи в Черкаській області (AgroPortal, 2023a.); ОВК «Вода життя» у межах Суворовської зрошувальної системи в

Одеській області (AgroPortal, 2023a.); організація водокористувачів у зоні осушення – «Лесини джерела» в межах Теснівської осушувальної системи (Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2023). Нещодавно створена ОВК «Інгулецька» в межах Інгулецької, Спаської та Явкинської зрошувальних систем Миколаївської та Херсонської областей має найбільшу меліоративну систему відкритого типу в Україні (Державне агентство розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, 2023a.).

В Україні (на 10.08.2023 р.) вже зареєстровано 26 об'єднань водокористувачів як у зоні зрошення, так і в зоні осушення, з них у таких областях: Черкаській – 8, Одеській – 7, Полтавській – 3, Дніпропетровській – 3, Вінницькій – 1, Житомирській – 1, Харківській – 1, Миколаївській – 1 та Київській – 1 (Державне агентство розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, 2023a.). Такі структури сприятимуть відновленню й організаційно-інституційному забезпеченню функціонування системи зрошення, від чого залежатиме спроможність фермерських господарств ефективно вести бізнес. Крім того, такі форми об'єднань водокористувачів надають доступ агровиробникам до інвестиційних ресурсів, зокрема ОВК «Перша» у Черкаській області та ОВК «Вода Життя» в Одеській області отримали субгрант від Програми USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО) для модернізації систем гідротехнічної меліорації (Державне агентство розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, 2023b.).

Наші попередні дослідження (Шпикуляк та Ксенофонта, 2017) дозволили виявити специфіку інституту саморегулювання, що полягає в безпосередній участі стейкхолдерів у всіх етапах виконання регульованої функції.

Організаційно інститут саморегулювання вбудований у механізм ринку через: економічні інтереси господарських структур-учасників – суб'єктів-провідників підприємницької діяльності; уповноважені організації, засновані на членстві, що забезпечують легітимність встановлення норм та забезпечення їх виконання учасниками; норми закону та традиції економічної поведінки стейкхолдерів; організаційно-економічний механізм забезпечення дотримання стейкхолдерами саморегульованих норм; діяльність органів державної влади.

Спектр саморегулювання може простягатися від повністю добровільних утворень, де суб'єкти господарювання беруть на себе додаткові вимоги та обмеження щодо своєї продукції з метою підвищення власної конкурентоспроможності, до делегованого саморегулювання, коли держава за певних умов делегує таким організаціям частину своїх функцій. Проте навіть у разі добровільного саморегулювання такі структури діють винятково в правовому полі, створеному державою з чітким визначенням правового статусу саморегульованих організацій та меж їхньої діяльності на конкретних галузевих ринках.

Вважаємо, що розвиток інституту саморегулювання як системи, сконсолідованої проєкції функції законодавчих норм, уповноважених організацій-провідників, а також інтересів стейкхолдерів реального сектора економіки, є одним із вагомих дієвих стимулів до забезпечення необхідних ефектів аграрного підприємництва. З позиції інституційної ефективності діяльність саморегульованих структур впливає на рівні:

господарських структур-учасників – зменшує рівень трансакційних витрат, а також певною мірою впливає на кінцеві результати їх господарювання;

галузі загалом – сприяє підвищенню доданої вартості продукції за рахунок підвищення довіри вітчизняних споживачів та іноземних контрагентів до вітчизняної продукції;

загальнодержавному – зменшує «суспільну вартість» регулювання. З одного боку, саморегулювання передбачає нижчі втрати на застосування регульованих норм для господарських структур порівняно з державним регулюванням, що втілюється в нижчій собівартості й цінах для споживачів, а з іншого – зменшує прямі державні витрати на здійснення регульованих функцій.

В Україні інститут саморегулювання представлений лише окремими елементами: кількома прецедентами у вітчизняному законодавстві на рівні законів та підзаконних актів, жодному з яких не вдалося сконсолідувати думки професійної спільноти щодо засад формування вітчизняної системи саморегулювання. За відсутності у вітчизняному нормативному полі окремого закону, що визначає основні засади отримання статусу та функціонування саморегульованих організацій, такі організації створені лише в окремих секторах економіки, де їхня діяльність унормовується галузевими законами та підзаконними актами. В агропродовольчій сфері такі організації діють у землевпорядкуванні та оцінці сільськогосподарських земель. Крім того, законодавством передбачено створення саморегульованих організацій у дорадництві (Про сільськогосподарську дорадчу діяльність, 2004) та в системі оптових ринків сільськогосподарської продукції (Про оптові ринки сільськогосподарської продукції, 2009). Майже всі ці сфери пов'язані з наданням послуг, що є закономірним явищем, адже послуги, на відміну від товарів, гірше піддаються уніфікації та стандартизації, тож потребують додаткових інструментів гарантування якості. Крім того, майже в усіх зазначених сферах діють державні інструменти сертифікації та ліцензування, і створення тут саморегульованих структур є спробами лібералізації державного регулювання цих галузей.

Водночас в аграрному секторі економіки держави наявна досить потужна організаційна база для імплементації інституту саморегулювання у вітчизняну практику. Сьогодні активними учасниками діалогу між представниками громадськості та державою з питань розвитку агропромислового комплексу на національ-

ному рівні є 55 галузевих об'єднань. Їх структурний аналіз свідчить про достатньо рівномірний розподіл таких формувань за підгалузями аграрної сфери та широке охоплення ними основних продуктових ланцюгів. Так, організації, що об'єднують товаровиробників основних видів сільськогосподарської продукції, становлять 40 % від загальної кількості галузевих об'єднань. Ще 10 % становлять об'єднання загального спрямування, що захищають інтереси певних категорій товаровиробників (Шпикуляк та Ксенофонтowa, 2017).

Нерівномірний розвиток саморегулювних організацій за сферами економічної діяльності значною мірою є результатом відсутності консолідованих вимог до таких організацій у вітчизняному законодавстві. В Україні процес еволюції саморегулювання господарської діяльності перервали 70 років існування системи з жорстким державним управлінням економікою. Тому інститут підприємницького саморегулювання тут відтворюється майже заново. При цьому слід враховувати відсутність відповідного досвіду в суб'єктів законодавчої ініціативи та відповідних традицій саморегулювання у вітчизняних суб'єктів господарювання.

Історично саморегулювання у світі розвивалося еволюційно – як результат активізації підприємницької ініціативи та процесів кооперування товаровиробників для створення сприятливих умов господарської діяльності. У кожній країні цей інститут став проекцією відповідної господарської практики та характерних норм загального законодавства. Враховуючи отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського союзу та взяті у зв'язку з цим зобов'язання щодо імплементації європейських правових норм у вітчизняну законодавчу практику, розбудову вітчизняної системи саморегулювання вбачаємо на основі європейської моделі.

У нормативно-правовому полі Європейського Союзу об'єднання виробників виникли та розвивалися як елементи національних та/або секторальних економічних систем. Так, у Республіці Польщі ще 2000 р. прийняли Закон «Про групи сільськогосподарських вироб-

ників» (Ustawa, 2000a.), який надавав сільськогосподарським виробникам можливість об'єднання в групи для: покращання ефективності господарювання, пристосування виробленої продукції до потреб ринку, планування її кількості та якості, формування оптимальних партій поставки товарів. Закон визначав умови створення, функціонування та офіційного визнання груп сільськогосподарських виробників та їх асоціацій, а також передбачав державну підтримку адміністрування їх статутної діяльності. Того ж року Закон про організацію ринків фруктів та овочів (Ustawa, 2000b.) групам виробників на цих ринках надав регулювні функції, зокрема з виведення зайвої продукції з обороту та розробки операційних програм спільної діяльності, що частково фінансувалися з бюджетних фондів.

На рівні Європейського Союзу подібні норми були для ринків оливок та оливкової олії (Council Regulation (EC), 2004) й хмелю (Council Regulation (EC), 2005). На ринку тютюну була введена новація щодо процедури визнання репрезентативною міжгалузевої організації, розширення дії (в окремих випадках) її правил на виробників, що не є її членами, та введення обов'язкових фінансових внесків усіх операторів ринку на покриття витрат на таку діяльність (Council Regulation, 1992, ст. 8.10). У 2007 році вперше прийняли єдиний Регламент Ради ЄС, що визначав спільну організацію аграрних ринків (Council Regulation (EC), 2007), який упорядкував та закріпив зазначені норми майже без змін.

Наявні організації виробників довели свою ефективність, і при реформуванні Спільної аграрної політики 2013 р. акцентували зокрема й на «заохоченні співпраці виробників через організації виробників і спеціальних правилах конкуренції» (Eur-lex, 2023). У преамбулі до відповідного регламенту ЄС щодо організації спільних ринків аграрної продукції було визнано, що «Організації виробників та їх асоціації є корисними для концентрації пропозиції, покращення маркетингу, планування, оптимізації цін та витрат, активізації досліджень та інновацій, управління ризиками, що сприяє посиленню позицій сільськогосподарських товаровиробників у харчовому ланцюгу.

Міжгалузеві організації можуть відігравати важливу роль у сприянні діалогу між учасниками ланцюга постачання, просуванню кращих господарських практик та забезпеченню прозорості ринку» (Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council, 2013). Відповідно до цього, в актуальному Регламенті ЄС були гармонізовані, упорядковані та поширені на решту секторів спільного аграрного ринку положення щодо визначення та визнання організацій виробників, їхніх асоціацій та міжгалузевих організацій, а також щодо випадків поширення певних правил та обов'язкових фінансових внесків таких організацій на операторів, які не є їхніми членами.

Нині в економічній системі Європейського Союзу організації виробників є дієвим інструментом консолідації зусиль виробників за ринковими секторами для: планування кількісних та якісних параметрів виробництва відповідно до потреб ринку; концентрації та реалізації продукції, виробленої членами організації; оптимізації виробничих витрат і стабілізації цін виробників; проведення досліджень; допомоги у впровадженні сталих господарських практик; впровадження виробничих стандартів; управління відходами; сприяння сталому використанню природних ресурсів та пом'якшенню впливу кліматичних змін; просування та маркетинг; формування пайових інвестиційних фондів; допомоги в страхуванні та використанні інструментів ф'ючерсного ринку. Для цього виробники здійснюють спільну діяльність, зокрема з: організації контролю якості, перероблення, пакування, маркування, зберігання, продажу та транспортування, закупівлі виробничих ресурсів, управління відходами тощо (Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council, 2013, ст. 152). Міжгалузеві організації охоплюють сільськогосподарських товаровиробників та операторів наступних ланок, створюються для забезпеченості координованості, прозорості та ефективності ланцюга постачання і не передбачають спільної діяльності (Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council, 2013, ст. 157). При цьому, до таких організацій не застосовуються положення законодавства щодо

заборони узгоджених дій суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку (Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council, 2013, ст. 209–210a). На окремих ринках передбачені додаткові преференції: державна допомога на фінансування програм та діяльності організацій ринків оливок та оливкової олії, фруктів та овочів, хмелю та продукції бджільництва; організації на ринках цукру та молока беруть участь у складанні договорів постачання сільськогосподарської сировини на переробні підприємства.

Статут організації виробників має передбачити наявність обов'язкових для її членів правил щодо звітності, виробництва, реалізації та охорони довкілля й санкцій за порушення цих правил. Сільськогосподарські виробники можуть бути членами тільки однієї організації за конкретним видом продукції (Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council, 2013, ст. 153). Національне законодавство встановлює вимоги щодо мінімальної кількості членів та/або мінімального обсягу (вартості) реалізованої продукції, необхідні для визнання організації виробників (Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council, 2013, ст. 154).

У європейському економічному просторі становлення та зростання ролі організацій виробників, їх асоціацій та міжгалузевих організацій відбувалося поступово – модель проходила апробації в окремих секторах, де доводила свою ефективність. Це дало змогу визначити місце зазначених структур серед інших інструментів у комплексі реалізації Спільної аграрної політики та закріпити їхні функції й особливості щодо конкретних секторів у законодавстві щодо організації спільного аграрного ринку. Водночас стали зрозумілими вузькі місця діяльності таких організацій, для компенсації чого сформована система вимог та обмежень, необхідних для їх визнання, – легітимізації діяльності організацій виробників, їх асоціацій та міжгалузевих організацій у правовому полі європейських країн.

Планом заходів із виконання Угоди про асоціацію в рамках поступового наближення національного законодавства до законодавства

ЄС передбачено розроблення норматив-правового акту для врегулювання діяльності «міжгалузевих організацій в сільськогосподарських галузях» (завдання 1016–1018 Плану заходів). На виконання цих завдань група народних депутатів України розробила проект Закону України «Про об'єднання сільськогосподарських товаровиробників» (Верховна Рада України, 2022). Уже на етапі розгляду цей документ викликав негативну реакцію чинних громадських об'єднань аграрного спрямування (AgroPolit, 2023), які наголошують на тому, що підготовка зазначеного законопроекту проводилася без консультацій з основними стейкхолдерами галузі, зокрема – представниками наявних галузевих об'єднань. Зазначене не дозволило сформулювати консолідованого документа для імплементації норм європейського законодавства з урахуванням специфіки вітчизняного аграрного сектору.

Усвідомлюючи необхідність забезпечення європейського вектору розвитку вітчизняної економіки, наголошуємо на наявності низки відмінностей організаційних та економічних параметрів розвитку вітчизняного аграрного сектору порівняно з європейськими, що треба врахувати при формуванні нормативно-правової бази розвитку системи об'єднань виробників аграрного сектору.

1. Формування інституту саморегулювання в Україні має локальний та певним чином суб'єктивний характер. Зазначене обумовлено як відсутністю традиції саморегулювання в підприємницькому середовищі держави, так і недосконалістю нормативно-правової бази такого інституту. Галузеві організації представлені громадськими об'єднаннями, що створені для представництва та захисту інтересів і не передбачають ведення спільної господарської діяльності, як цього вимагає європейська модель. Автори цієї статті вже наголошували на потребі формування консолідованого нормативного документа (Шпикуляк та Ксенофонтowa, 2017), що вносить дієвість саморегулювальних організацій у державі. Хоча така практика й не є характерною для більшості країн світу, такий крок має уніфікувати вимоги

поточних практик саморегулювання та сприяти підвищенню інформованості та активізації саморегулювальних ініціатив підприємців.

2. У більшості європейських країн сільськогосподарські виробники представлені невеликими незалежними фермерськими господарствами: за даними Євростату, 2020 р. середній розмір однієї ферми в Польщі становив 11 га, в Німеччині – 63 га, у Франції – 70 га. Тому узгоджені дії європейських фермерів у межах численних організацій істотно не позначаються на стані ринкової конкуренції. В Україні середній розмір сільськогосподарського підприємства 2020 р. становив 1,6 тис. га, фермерського господарства – 180 га. Крім того, вітчизняні сільськогосподарські підприємства пов'язані в межах вертикально інтегрованих структур, а окремі галузі, наприклад, птахівництво, значною мірою монополізовані. Тому норми щодо визнання організацій виробників та надання їм статусу репрезентативного (представницького) слід впроваджувати у вітчизняне законодавство із застереженням проти ризиків захоплення ринкової влади невеликою кількістю консолідованих структур, у супереч інтересам більшості підприємців галузі.

3. Організація спільного аграрного ринку Європейського Союзу регламентована комплексним Регламентом, де діяльність організацій виробників взаємоузгоджена з рештою інструментів регулювання. Сумнівна доцільність першочергової розробки окремого законопроекту, що визначає основи здійснення саморегулювання за відсутності загального законодавчого акту, що визначає основи функціонування національного аграрного ринку та актуального закону, який встановлює основи державної аграрної політики. Рациональним було б залишити визначення засад створення та діяльності саморегулювальних організацій у сфері відповідальності рамкового закону, зосередивши діяльність на вдосконаленні відповідного секторального законодавства, унормувавши спеціальними законами та підзаконними актами окремі питання: секторальні особливості та додаткові вимоги до функціонування таких організацій, делегування державних функцій тощо.

Неодноразові спроби формування нормативно-правового базису саморегулювання в аграрному секторі не закінчувалися створенням життєздатних документів, насамперед через відсутність усвідомлення нагальності проблеми та можливостей застосування саморегулятивних інструментів на практиці громадськими та бізнесовими осередками галузі. Проте суспільний резонанс, викликаний законопроектом «Про об'єднання сільськогосподарських товаровиробників», активізував інтерес профільних громадських об'єднань до опрацювання перспективної моделі галузевого саморегулювання. Наголошуємо, що виняткова роль агропродовольчого виробництва дозволяє використовувати переваги саморегулятивних механізмів для підвищення ефективності вітчизняних ринків. Перспективність цього напрямку та його актуальність у господарській практиці потребують відновлення діалогу представників наукової спільноти, підприємців, громадських організацій та органів державного управління аграрною галуззю для формулювання концепту-

ального бачення місця та ролі саморегулювання в організації національного аграрного ринку та напрацювання організаційного механізму впровадження європейського інструментарію саморегулювання у вітчизняну господарську практику.

Висновки. Розвиток інституту саморегулювання функціонально спрямований на підвищення ефективності діяльності суб'єктів-учасників, творення соціального капіталу й оптимізацію трансакційних витрат. Суттєвими перешкодами для його розвитку в аграрному секторі є відсутність відповідної традиції, належного нормативно-правового та організаційного забезпечення. Зазначені проблеми потребують комплексного та послідовного вирішення, проте цьому має передувати впровадження консолідованої концепції інституціонального забезпечення розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки створенням умов для організації-функціонування інтегрованих формувань асоціативного типу зокрема.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Верховна Рада України, 2022. *Проект Закону про об'єднання сільськогосподарських товаровиробників* [online] Доступно: <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40694>> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Державне агентство розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, 2023а. *Актуально про створення організацій водокористувачів* [online] Доступно: <https://darg.gov.ua/_aktualjno_pro_stvorennja_0_0_0_12819_1.html> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Державне агентство розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, 2023б. *Організації водокористувачів отримали субгранти для модернізації систем зрошення* [online] Доступно: <https://darg.gov.ua/_organizaciji_0_0_0_12598_1.html?search=%AB%CF%E5%F0%F8%E0%BB> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Кропивко, М. Ф., 2015. Розвиток інститутів галузевого самоуправління в АПК. В: М. Ф. Кропивко та В. В. Россоха, ред. *Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади: монографія*. Київ: ННЦ ІАЕ. С. 167-187.

Лужанська, Т., 2005. *Професійні громадські організації в аграрному секторі економіки України: проблеми розвитку*. Київ: Проект «Аграрна політика для людського розвитку».

Лужанська, Т. та Пугачов, М., 2008. *Підвищення спроможності галузевих об'єднань як перспектива вдосконалення взаємодії влади і бізнесу в Україні*. Київ: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН.

Лупенко, Ю. О., Ковальова, О. В. та Ксенофонтова, К. Ю. 2015. Розвиток інститутів саморегулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства. В: М. Ф. Кропивко та В. В. Россоха, ред. *Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади: монографія*. Київ: ННЦ ІАЕ. С. 207-216.

Лупенко, Ю. О., Шпикуляк, О. Г., Месель-Веселяк, В. Я. та ін., 2019. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наукова доповідь*. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Лупенко, Ю.О., Малік, М.Й., Шпикуляк, О.Г. та ін., 2022а. *Спільна діяльність малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції як проста форма кооперації (у формі догорову простого товариства): методичні рекомендації*. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Лупенко, Ю. О., Малік, М. Й., Шпикуляк, О. Г. та ін., 2022б. *Стратегія розвитку підприємства, кооперації та агропромислової інтеграції в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення аграрної економіки України*. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Малік, М. Й. ред., 2023. *Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови аграрної економіки*. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Міненко, М. А., 2010. *Фахові виробничі об'єднання (теорія, методологія, практика)*. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2023. *В Україні сформовано першу організацію водокористувачів у зоні осушення* [online] Доступно: <<https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-sformovano-pershu-organizaciyu-vodokoristuvachiv-u-zoni-osushennya>> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25 червня 2009 р. № 1561-VI. 2009 [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17#Text>> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2079-IX. 2022 [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2079-20#Text>> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17 червня 2004 р. № 1807-IV. 2004 [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Старікова, Л., 2022. *Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства)* [online] ГО «Аналітичний центр Аграрного союзу України» Доступно: <http://www.aau.org.ua/media/publications/1894/files/SAP_2023_02_10_12_36_02_818740.pdf> [Дата звернення 26 вересня 2023].

Філатова, Н. Д., 2012. Правове регулювання саморегульованих організацій у зарубіжних державах: особливості і тенденції. *Університетські наукові записки*, 4 (44), с. 205–213.

Шеленко, Д. І., 2019. *Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі*. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника.

Шпикуляк, О. Г., 2008. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері. *Агросвіт*, 11, с. 4–10.

Шпикуляк, О. Г. та Ксенофонтowa, К. Ю., 2017. Концептуальні засади розвитку інституту саморегулювання в аграрному секторі економіки України. *Інноваційна економіка*, 7–8, с. 21–27.

Шпикуляк, О. Г. ред., 2022. *Формування та функціонування інтегрованих структур в аграрному секторі економіки України на засадах сталого розвитку сільських територій*. Київ: ННЦ «ІАЕ».

Яців, І. Б. та Соловей, Ю. І., 2019. *Участь малих виробників сільськогосподарської продукції в інтегрованих структурах: монографія*. Львів: АТБ «НВК».

AgroPolit, 2023. *В Україні будують «схему» ручного управління об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників* [online] Доступно: <<https://agropolit.com/spetsproekty/1017-v-ukrayini-buduyut-shemu-ruchnogo-upravlinnya-obyednannyami-silskogospodarskih-tovarovirobnikiv>> [Accessed on 26 September 2023].

AgroPortal, 2023а. *В Україні вже три організації водокористувачів* [online] Доступно: <<https://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukrayini-vzhe-tri-organizaciji-vodokoristuvachiv>> [Accessed on 26 September 2023].

AgroPortal, 2023б. *До правління Українсько-чеської торгової палати увійшли два представники агробізнесу* [online] Доступно: <<https://agroportal.ua/news/mir/do-pravlinnya-ukrajinsko-cheskoji-torgovoji-palati-uviyshli-dvoye-predstavnikiv-agrobiznesu>> [Accessed on 26 September 2023].

Concerning the common organisation of the market in hops Council Regulation (EC) of 23 November 2005 No 1952/2005. 2005 [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32005R1952>> [Accessed on 12 September 2023].

Establishing a common organisation of agricultural markets and on specific provisions for certain agricultural products (Single CMO Regulation): Council Regulation (EC) of 22 October 2007 No 1234/2007. 2007 [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32007R1234>> [Accessed on 12 September 2023].

Establishing a common organisation of the markets in agricultural products and repealing: Council Regulations (EEC) No 922/72, (EEC) No 234/79, (EC) No 1037/2001 and (EC) No 1234/2007: Regulation (EU) of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 No 1308/2013. 2013 [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1308>> [Accessed on 12 September 2023].

Eur-lex, 2023. *Common organisation of agricultural markets (CMO)* [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/common-organisation-of-agricultural-markets-cmo.htm>> [Accessed on 12 September 12 вересня 2023].

Kyfyak, V. and Lopatynskyi, Y., 2018. Methodical approaches to business processes reengineering at modern enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies* [online] 4(4), pp. 151–158. Available at: <<https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-151-158>> [Accessed on 12 September 2023].

O grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw: Ustawa z dnia 15 września 2000 r. 2000a [online] Available at: <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20000880983/U/D20000983Lj.pdf>> [Accessed on 12 September 2023].

O organizacji rynków owoców i warzyw, rynku chmielu, rynku tytoniu oraz rynku suszu paszowego: Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. 2000b [online] Available at: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20032232221> [Accessed on 12 September 2023].

On the common organisation of the market in raw tobacco: Council Regulation (EEC) of 30 June 1992 No 2075/92. 1992 [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992R2077>> [Accessed on 12 September 2023].

On the common organisation of the market in olive oil and table olives: Council Regulation (EC) of 29 April 2004 No 865/2004. 2004 [online] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R0865> [Accessed on 12 September 2023].

UKRCHAM, 2023. *Українсько-чеська торгова палата (UKRCHAM)* [online] Доступно: <<https://ukrcham.cz/uk/ukrcham-homepage-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0/>> [Accessed on 4 September 2023].

Стаття надійшла 03.11.2023

